

مقایسه استعاره دستوری گذرایی در شعر تعلیمی

و عاشقانه سعدی

فرخنده زاده هفت‌تانیان*

دکتر شاهرخ حکمت**

دکتر محسن ایزدیار***

چکیده

استعاره گذرایی، یکی از استعاره‌های دستوری است که در دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، بدان پرداخته می‌شود. این مقاله می‌کوشد که استعاره گذرایی را در دو گونه ادبی تعلیمی و عاشقانه سعدی مقایسه کند. روش پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و مقایسه‌ای است یافته‌های این مطالعه عبارتند از: ۱- روستا بندها نشان می‌دهد که بر خلاف انتظار، در شعر عاشقانه سعدی، بسامد فرایند مادی بیشتر از فرایندهای دیگر است. پس از آن فرایند رابطه‌ای با اختلاف بسیار قرار دارد. در شعر تعلیمی نیز، به لحاظ روستا، فرایندهای مادی و رابطه‌ای با بسامدی تقریباً یکسان از دیگر فرایندها پیشی گرفته‌اند. فرایند بعدی، از لحاظ کاربرد، فرایند ذهنی است اما تحلیل ژرف‌ساختی بندها، نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از فرایندها در شعر سعدی، اساساً در ژرف‌ساخت، ذهنی یا رفتاری بوده‌اند که احساسات درونی انسان را به خوبی نشان می‌دهند اما تحت تأثیر استعاره گذرایی، الباً در رو ساخت به فرایندهای مادی و رابطه‌ای تغییر ماهیت داده‌اند. به نظر می‌رسد شاعر کوشیده است، احساسات درونی شخصیت‌های حاضر در حکایات و یا عاشق و معشوق را در شعر عاشقانه به نحو برجسته‌ای، عینی‌تر و ملموس‌تر کند. تبدیل فرایندهای ذهنی و رفتاری به مادی و رابطه‌ای در شعر عاشقانه سعدی نسبت به شعر تعلیمی به طور معناداری بیشتر است. ۲- با توجه به این‌که پاره‌ای از استعاره‌های گذرایی در شعر سعدی، یا مصداق کنیانه‌اند و یا دارای معنای ثانویه هستند که در علم بلاغت ارزیابی می‌شوند؛ به نظر می‌رسد که استعاره گذرایی می‌تواند پژوهشگران حوزه ادبیات را در بازتعریف پاره‌ای از مباحث علم معانی و بیان یاری نماید.

واژه‌های کلیدی: استعاره دستوری گذرایی، دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، شعر تعلیمی و عاشقانه سعدی.

---

* دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران
Email: farkhonde.hafttanian@gmail.com

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. (نویسنده مسؤول)

*** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.

۱- مقدمه

استعاره^۱، یکی از مسائل مهم در حوزه مطالعات ادبی است. در باب استعاره، الب بلاغیون از جمله شمیسا، بر این باورند که استعاره در لغت به معنی عاریه خواستن واژه‌ای به جای واژه دیگر است و در اصطلاح ادبی، گزینش کلمه‌ای به جای کلمه دیگر با علاقه شباهت است. (شمیسا، ۱۳۷۹: ۱۵۳) داد، استعاره را نوعی زبان مجازی و یکی از راه‌کارهای تصویرگری می‌داند و می‌گوید اساس این نوع مجاز، گزینش هویت عاریه‌ای به جای هویت حقیقی پدیده، شیء، یا مفهوم خاص بوده و بر همانندسازی موقتی استوار است. وی همچنین مانند دیگر پژوهشگران عرصه ادبیات، استعاره را از لحاظ ویژگی در زنجیره مجازها، در حد فاصل تشبیه و نماد می‌داند با این تفاوت که در تشبیه، مقایسه بین دو موضوع از طریق همانندسازی صورت می‌گیرد اما در استعاره، واژه مستعار (مشبه‌به)، هویت اصلی خود را از دست می‌دهد تا هویتی دیگر بیابد اما در نماد، موضوع اصلی، هم هویت خود را حفظ می‌کند و هم هویتی دیگر می‌یابد. (داد، ۱۳۹۰: ۲۸-۲۹) این در حالی است که بر خلاف بسیاری از بلاغیون، مهاجر و نبوی، عقیده دارند که گرچه سخن استعاری نمی‌تواند توجیه‌گر شعریت کلام باشد؛ اما بدون تردید استعاره یکی از مباحث علم بیان و یکی از شگردهای تصویرساز زبانی است که بر زیبایی و استواری کلام می‌افزاید. (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۵: ۱۷۰) البته آن‌چه که تا کنون بیان شد، بررسی استعاره از دید ادبی است. توجه به استعاره از دید زبان‌شناسی می‌تواند زوایای دیگری از این عنصر ادبی را برای ما روشن سازد. هلیدی^۲، استعاره را به دو دسته استعاره واژگانی و استعاره دستوری^۳ تقسیم می‌کند و برای استعاره دستوری نیز تقسیم‌بندی‌هایی در نظر می‌گیرد. با استعاره دستوری که هلیدی آن را مکمل استعاره واژگانی می‌داند، بیشتر آشنا خواهیم شد.

هدف از این پژوهش آن است تا آشکار شود، تغییر نوع ادبی چه تأثیری بر نوع و فراوانی استعاره‌های گذرایی موجود در نوع ادبی عاشقانه و نوع ادبی تعلیمی دارد. لازم به ذکر است، به

---

1. Metaphor
2. M.A.K. Halliday
3. Grammatical metaphor

منظور از بین بردن اختلافات سبکی (و یا به طور دقیق تر برای از بین بردن تأثیر سبک شخصی به عنوان یک متغیر)، هر دو پیکره را از شعر سعدی برگزیده‌ایم. بنابر این ما در این پژوهش می‌کوشیم تا براساس انواع فرایندها، استعاره‌های دستوری گذرایی را در بین دو گونه عاشقانه و تعلیمی شعر سعدی ارزیابی و تحلیل کنیم. پیکره‌های شعری را از بین دو غزل به نمایندگی گونه عاشقانه و دو حکایت به عنوان نوع تعلیمی برگزیده‌ایم. در واقع، این پژوهش در پی یافتن پاسخی مناسب برای پرسش زیر است:

آیا در شعر عاشقانه و تعلیمی سعدی، به لحاظ میزان و نوع بهره‌گیری از استعاره‌های گذرایی، تفاوتی وجود دارد؟

۲- پیشینه مطالعاتی

در سال‌های اخیر مطالعات گسترده‌ای در زمینه کاربرد استعاره دستوری در متون مختلف صورت گرفته است که از جمله می‌توان به این پژوهش‌ها که در ادامه می‌آید، اشاره کرد: رضاپور (۱۳۹۴)، کارکردهای استعاره دستوری نظیر اسم‌سازی و وجهیت را در روزنامه‌های داخلی رسالت و شرق، تحلیل می‌کند. هدف این پژوهش تبیین نقش استعاره دستوری در گفتمان سیاسی است. نویسنده، بازنمایی عینی ایدئولوژی‌ها، بیان نگرش نویسنده و میزان قطعیت وقوع گزاره و برجسته‌سازی ایدئولوژی‌ها را از کارکردهای استعاره وجهیت در متون سیاسی می‌داند. رضویان و احسانی (۱۳۹۴) استعاره‌های دستوری گذرایی دو رمان «مدیر مدرسه» و «اسرار گنج درّه جنی» را با هم مقایسه می‌کنند و در می‌یابند که استعاره‌های دستوری گذرایی در رمان «مدیر مدرسه» نسبت به مورد مشابه در رمان «اسرار گنج درّه جنی» چشمگیرتر است.

رضاپور و عربانی دانا (۱۳۹۵)، در مقاله خود تحت عنوان «استعاره دستوری به مثابه تنوع نحوی از منظر دستور نقشگرایی نظام مند»، نشان می‌دهند که به کارگیری صورت‌های استعاری وجهیت و اسم‌سازی در بین افراد دارای تحصیلات تکمیلی نسبت به افراد دارای دیپلم بیشتر است؛ اما تحصیلات بر کاربرد استعاره دستوری گذرایی تأثیرگذار نبوده است. بهنام و کاظمیان

(۲۰۱۳) استعاره دستوری اندیشگانی^۱ را در متون علمی و سیاسی بررسی کرده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که IGM، متون علمی و سیاسی را به تسخیر خود درآورده و در کمال ناباوری، بسامد استفاده از آن در هر دو ژانر به یک اندازه است. ضمناً؛ الب فرآیندهای به کار رفته در هر دو ژانر نیز فرآیندهای مادی و رابطه‌ای هستند. همچنین نویسندگان، درباره تسلط IGM بر این دو گونه نوشتاری بر این باورند که IGM در متون علمی، امکان تخصصی‌سازی و مستدل کردن متن را فراهم آورده و در متون سیاسی امکان اعمال سلطه، تحریک و اقناع را در رابطه با یک هدف از پیش تعیین شده، فراهم می‌کند. صحرایی و یگانه (۱۳۹۸) به مقایسه علمی و پیکره‌بنیاد میزان کاربرد انواع استعاره دستوری اندیشگانی در مقاله‌های علمی مختلف در سه دهه ۶۰، ۷۰، ۸۰ پرداخته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که رشد نگارش مقاله‌های علمی به زبان فارسی در سه دهه مورد مطالعه نویسندگان این مقاله، کند بوده است؛ زیرا میانگین استفاده از انواع استعاره دستوری در آن سه دهه، افزایش معناداری نداشته است. نگارندگان میزان استفاده از انواع استعاره دستوری، میزان آگاهی از فرایندهای استعاری و چگونگی کاربرد آنها را در علوم سه شاخص زبان علم معرفی می‌کنند.

پژوهشگران بسیاری اشعار سعدی را از زوایای گوناگون واکاوی کرده‌اند اما پژوهشی که بر مبنای مفهوم استعاره دستوری گذرای، اشعار فرمانروای ملک سخن را تحلیل کرده باشد، دیده نشد. علت انجام این پژوهش ارتباط تنگاتنگ بخشی از مباحث دستوری مطرح در استعاره دستوری گذرای با مباحث علم معانی و بیان و به خصوص علم مفعول مانده معانی است.

۳ - مبانی نظری

استعاره دستوری، یکی از مفاهیمی است که در دستور نقش‌گرای نظام‌مند مطرح شده است. استعاره دستوری، جایگزینی یک مقوله دستوری با یک مقوله دستوری دیگر است. راوی^۲ معتقد است که هر انتخاب معنایی ممکن است دارای دو یا چند بازنمایی واژگان - دستوری

1. Ideational grammatical metaphor
2. Ravelli

باشد. وی استعاره دستوری را همین بازنمایی متناوب در سطح واژگان - دستور یک انتخاب معنایی می‌داند. (رضا پور، عربانی دانا، ۱۳۹۶: ۸۵، به نقل از راولی) در واقع کارآیی زبان مرهون استعاره‌های دستوری است. هلیدی در دستور طبیعی خود، استعاره را به معنی تنوع در بیان معنا می‌داند که در این حالت بازنمایی از نوع نشان‌دار است و در صورت بازنمایی معنا به شکل متجانس، آن را بازنمایی بی‌نشان می‌داند. (هلیدی، ۱۹۹۴: ۱۴) هلیدی (۱۹۸۵) در کتاب «مقدمه‌ای بر دستور نقشگرا»، در فصلی به نام فراتر از بند، این نوع استعاره‌ها را مطرح کرده‌است. در این فصل، هلیدی استعاره دستوری را مکمل استعاره واژگانی می‌داند و آن را به سه دسته تقسیم می‌کند: استعاره دستوری اندیشگانی، استعاره دستوری بینافردی و استعاره دستوری متنی؛ اما لازم است قبل از معرفی انواع استعاره دستوری گذرایی، مفاهیم نظری موجود در دستور نقشگرای نظام مند، توضیح داده شود.

دبیر مقدم که نحله‌های مختلف زبان‌شناسی را بررسی کرده است، بر این باور است که در همه مکاتب نقش‌گرایی، صورت کلام، ابزاری است در خدمت نقش ارتباطی آن (دبیرمقدم: ۴۰). در دستور نقشگرای نظام مند، که یکی از شاخه‌های نقش‌گرایی است، سه بافت^۱ با سه میزان انتظار متفاوت وجود دارد: بافت فرافرهنگی^۲، بافت فرهنگی^۳ و بافت موقعیت^۴. تأکید هلیدی بر روی بافت موقعیت است. مؤلفه‌های سازنده بافت موقعیت عبارتند از: عاملان سخن^۵ که در فرانقش بینافردی ارزیابی می‌شود. شیوه بیان^۶ که در فرانقش متنی بررسی می‌شود و موضوع سخن^۷ که در فرانقش تجربی بدان پرداخته می‌شود. در فرانقش تجربی، بازنمایی دستوری تجربه از طریق گذرایی امکان‌پذیر است؛ اما باید دانست، مفهوم گذرایی در این دستور زبان طبیعی با تعریف سنتی آن یعنی نیاز فعل به مفعول متفاوت است. در نظام تعدی، مهمترین

1. Context
2. Context of Metacultural
3. Context of Cultural
4. Context of Situation
5. Tenor
6. Mode
7. Field

عنصر بند، فرایند (فعل) است که برای تحقق، نیاز به مؤلفه‌های دیگری نظیر مشارکان^۱ و افزوده‌های حاشیه‌ای^۲ دارد. در فرانش تجربی، سه فرایند اصلی و سه فرایند فرعی وجود دارد. فرایندهای اصلی عبارتند از:

فرایند مادی^۳: تامپسون^۴ در مورد فرایندهای مادی می‌گوید، مهمترین نوع فرایندها هستند که یا بیانگر اعمال و کنش‌های فیزیکی^۵ هستند مانند: آمدن پختن، ریختن و...، یا رخداد واقعه‌ای را نشان می‌دهند مانند رخ دادن (تامپسون، ۲۰۱۴: ۹۵). هرچند، هلیدی معتقد است، فرایندهای مادی، لزوماً منحصر به کنش‌های عینی و فیزیکی نیستند بلکه کنش‌های انتزاعی^۶ را نیز شامل می‌شوند. (هلیدی و متیسن، ۲۰۱۴: ۲۴۳) بنابراین این تعریف، فعل‌هایی همچون اخراج کردن، منحل کردن نیز فرایندهایی مادی محسوب می‌شوند.

فرایند ذهنی^۷: فرایندهای ذهنی، فرایندهایی را در بر می‌گیرد که حاوی مفاهیمی همچون احساس، فکر، درک و یا تمایل است و به طور خلاصه همه آن چیزهایی که در دنیای ذهن‌مان اتفاق می‌افتند. فعل‌های بسیاری وجود دارد که به این فرایندهای ذهنی اشاره می‌کنند مانند: فکر کردن، تصور کردن، دوست داشتن، دیدن و....

فرایند رابطه‌ای^۸: وظیفه برقراری ارتباط بین بخش‌های مختلف تجربه‌های ما صرفاً برعهده افعال رابطه‌ای است. از فرایندهایی مانند «است، بود، شد و گشت» در صورتی که بتوانند یک ویژگی را به کسی یا چیزی نسبت دهند و یا موقعیت مکانی و زمانی را نشان دهند و یا بیانگر مالکیت چیزی باشند، به عنوان فرایند رابطه‌ای یاد می‌شود.

۱. منظور از مشارکان، عوامل دست‌اندرکار در تحقق فرایندند که یا عامل فرایندند و یا فرایند بر آن‌ها تحمیل می‌شود و یا از شکل‌گیری فرایند بهره‌مند می‌شوند.

۲. معادل افزوده حاشیه‌ای در زبان فارسی، قید یا متمم قیدی است که می‌تواند به صورت گروه اسمی، عبارت حرف اضافه‌ای، قید و نیز بندهای ساده صورت‌بندی شود و علیرغم وجود اختیاری آن در بند، نقش ارزشمندی در بیان افکار و مفاهیم و انتقال معنا دارد.

3. Material Process
4. Tompson
5. Physical Action
6. Abstract Action
7. Mental Process
8. Rlational Process

در مرز فرایندهای اصلی، سه فرایند دیگر وجود دارد که فرایندهای فرعی نام دارند و عبارتند از: **فرایند بیانی**^۱، در این نوع فرایند، مفهوم گفتار نهفته است. یعنی هر نوع فعلی که متضمن تبادل معنا و پیام چه به صورت واقعی و چه به صورت نمادین باشد. افعالی همچون گفتن، التماس کردن، توضیح دادن، شکایت کردن، تعارف کردن، انتقاد کردن، قول دادن و....

فرایندهای رفتاری^۲، این فرایندها، حدّ فاصل فرایندهای ذهنی و مادی قرار می‌گیرند، بنابر این برخی از ویژگی‌های این دو گروه از فرایندها را دارند. این فرایندها مربوط است به رفتارهای فیزیولوژیکی یا روان‌شناسی انسان یا یک موجود جاندار پنداشته؛ افعالی مانند خندیدن، خوابیدن، آه کشیدن.

فرایندهای وجودی^۳، این فرایندها در مرز فرایندهای رابطه‌ای و مادی قرار دارند و در برخی موارد، مثل این دو فرایند اصلی عمل می‌کنند و اساسا هستی یا نیستی یک پدیده و یا وقوع حادثه‌ای را بدون استناد به چیز دیگری بیان می‌کنند.

راولی، معتقد است که هر انتخاب معنایی ممکن است دارای ۲ یا چند بازنمایی واژگان-دستوری باشد. وی استعاره دستوری را همین بازنمایی متناوب در سطح واژگان-دستور یک انتخاب معنایی می‌داند. (رضا پور، عربانی دانا، ۱۳۹۶: ۸۵ به نقل از راولی) در واقع کارآیی زبان مرهون استعاره‌های دستوری است. هلیدی در دستور طبیعی خود، استعاره را به معنی تنوع در بیان معنا می‌داند؛ وی بیان مفاهیم در ساخت‌های دستوری متفاوت را بازنمایی نشان‌دار می‌داند در صورتی که از دید وی بیان معنا به شکل متجانس^۴، بازنمایی بی‌نشان است. (هلیدی، ۱۹۹۴: ۱۴)

هلیدی استعاره را به دو نوع واژگانی و دستوری تقسیم می‌کند. هلیدی و متیسن، در فصل دهم کتاب «مقدمه‌ای بر دستور نقش‌گرا»^۵ استعاره دستوری را به دو نوع استعاره بینافردی و استعاره اندیشگانی تقسیم می‌کند؛ در حالی که تامپسون در فصل نهم کتاب خود، سه نوع استعاره دستوری در نظر می‌گیرد: استعاره بینافردی، استعاره تجربی و منطقی و استعاره متنی.

---

1. verbal process
2. Behavior Process
3. Existential Process
4. Congruent
5. An Introduction to Functional Grammar

فرانقش اندیشگانی مشتمل بر دو فرانقش تجربی و منطقی است و استعاره اندیشگانی که در ذیل فرانقش اندیشگانی بررسی می‌شود، از دو روش زیر پیروی می‌کند:

الف) روش اسم‌سازی که قویترین نوع استعاره دستوری است. در این روش صورت‌های اسمی برای فرایندها و کیفیت‌هایی به کار گرفته می‌شوند که باید توسط افعال و صفت‌ها بیان شوند.

۱- بیان متجانس: مردم ترسیدند، زیرا شاه بیمار بود.

۲- بیان استعاری به شیوه اسم‌سازی: ترس‌ها برای شاه بیمار بالا گرفت. (تامپسون، ۲۰۱۴: ۲۴۰)
در مثال دوم، به جای بند «زیرا شاه بیمار بود»، گروه اسمی «برای شاه بیمار» آمده است، در این مثال می‌بینیم استعاره دستوری اسم‌سازی، کلام را متراکم‌تر ساخته و این تنزل^۱، دستور بند را ساده‌تر کرده است.

ب) هلیدی، استعاره گذرای را حاصل تغییر فرایندها در یک بند می‌داند. (هلیدی، ۱۹۹۴: ۳۴۴) در واقع استعاره دستوری گذرای حرکت بین لایه‌ها یا همان فرایندهاست؛ یعنی اگر شاعر یا نویسنده، به هنگام بیان مفهوم یک رویداد (فعل / فرایند) به جای استفاده از فرایند متجانس با آن مفهوم از فرایندی نامتجانس استفاده کند، استعاره دستوری از نوع گذرای خواهد بود. به عنوان نمونه، سعدی به جای صورت متجانس بندی مانند «از آن [جهت] مرد دانا سکوت می‌کند»، از صورت استعاره گذرای «از آن مرد دانا دهان دوخته است»، بهره برده است. فرایند «دهان دوختن» که صورتی نامتجانس و استعاری است، فرایندی مادی است در حالی که «سکوت کردن»، صورت متجانس مفهوم این رویداد، فرایندی رفتاری است.

۴- روش تحلیل

در این پژوهش، به کمک سازوکارهای مطرح در فرانقش تجربی، استعاره‌های دستوری گذرای از نوع فرایندها را در پیکره‌هایی از شعر سعدی، بررسی می‌کنیم اما لازمه این کار، توجه به هر دو معنای روستاختی و ژرف‌ساختی بندهاست. با توجه به هدف این پژوهش،

داده‌های این تحقیق شامل ابیاتی از دو گونه ادبی عاشقانه و تعلیمی است. دو شعر عاشقانه سعدی و دو حکایت از بوستان انتخاب شده است. روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی و مقایسه‌ای است و حجم انتخابی هر گونه شعری که مورد بررسی قرار گرفته است، بر اساس شمارش، ۳۷۵ واژه در نرم‌افزار Word بوده است. در تحقیق پیش رو، تنها استعاره‌های گذرایی، بررسی، تجزیه و تحلیل شده‌اند. و استعاره‌های دستوری اسم‌سازی واکاوی نشده‌اند.

۵ - تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این بخش، براساس تعاریفی که در بخش مباحث نظری تحقیق از انواع فرایندها و استعاره گذرایی ارائه شد، ابتدا به بررسی انواع فرایندهای موجود در پیکره‌های برگزیده از دو نوع ادبی عاشقانه و تعلیمی شعر سعدی می‌پردازیم، سپس فراوانی و درصد فراوانی هریک از انواع فرایندها از جهت روساخت، ارزیابی می‌شود. در مرحله بعد بندها و فرایندها از جهت ژرف‌ساخت تحلیل شده تا در گام بعد روساخت و ژرف‌ساخت بندها به کمک آزمون آماری کای اسکوئر با هم مقایسه شود. فرایندهایی که مصداق استعاره گذرایی هستند، گزارش شده تا ارتباط این نمونه‌ها با علم معانی و بیان آشکار شود. در ابتدا برای هریک از انواع فرایندها، ابیاتی به عنوان شاهد ذکر می‌شود:

فرایند مادی:

گوشم به راه تا که خبر می‌دهد ز دوست   صاحب خبر پیامد و من بی‌خبر شدم
«خبر می‌دهد» و «پیامد» هر دو فرایند مادی هستند.

فرایند ذهنی:

من چون تو دگر ندیده‌ام خوب   منظور جهانیان و محبوب
«ندیده‌ام»، فرایندی ذهنی است.

فرایند رابطه‌ای:

که من روز و شب جز به صحرا نیم   ولی پیش خورشید پیدا نیم
«نیم» به معنی «نیستم»، فرایندی رابطه‌ای است.

فرایند رفتاری:

عجب از چشم تو دارم که شبانش تا روز خواب می‌گیرد و شهری ز غمت بیدارند
«عجب دارم» و «خواب می‌گیرد» فرایندهایی رفتاری هستند.

فرایند بیانی:

پسر گفتش آخر بزرگ دهی به سرداری از سر بزرگان مهی
«گفت»، فرایندی بیانی است.

فرایند وجودی:

بلی، گفت سالار و فرماندهم ولی عزتم هست تا در دهم
فعل «هست»، فرایندی وجودی است.

۵-۱- بررسی روساخت فرایندها در شعر تعلیمی و عاشقانه سعدی

بررسی آماری روساخت فرایندها در شعر عاشقانه سعدی در جدول زیر آمده است.

جدول ۱. فراوانی و درصد فراوانی روساخت فرایندها در نمونه شعر عاشقانه سعدی

نوع فرایند	مادی	ذهنی	رابطه‌ای	رفتاری	بیانی	وجودی	مجموع فرایندها
نمونه ۱	۱۵	۶	۹	۱	۳	۰	۳۴
	۴۴/۱۲	۱۷/۶۵	۲۶/۴۷	۲/۹۴	۸/۸۲	۰	۱۰۰
نمونه ۲	۲۶	۲	۹	۳	۰	۳	۴۳
	۶۰/۴۶	۴/۶۵	۲۰/۹۳	۶/۹۸	۰	۶/۹۸	۱۰۰
مجموع	۴۱	۸	۱۸	۴	۳	۳	۷۷
	۵۳/۲۵	۱۰/۳۹	۲۳/۳۸	۵/۲۰	۳/۸۹	۳/۸۹	۱۰۰

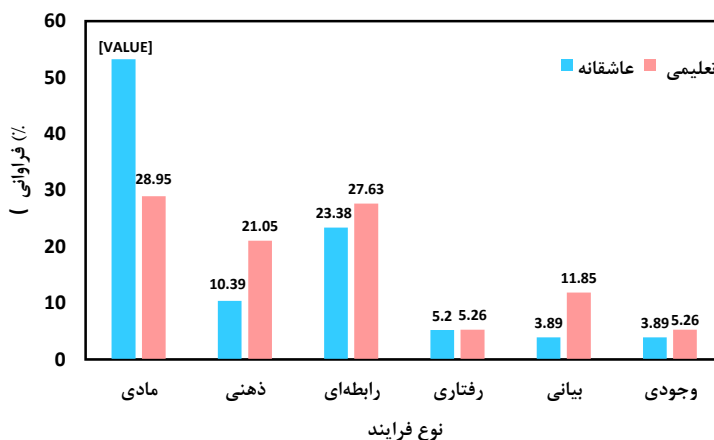
آن چه که از جدول فوق استنباط می‌شود، این است که در شعر عاشقانه، بسامد فرایند مادی بیشتر از فرایندهای دیگر است. پس از آن فرایند رابطه‌ای با اختلاف بسیار قرار دارد. فرایندهای ذهنی در جایگاه بعدی قرار گرفته‌اند. رتبه سوم مربوط است به فرایندهای فرعی رفتاری که با اختلاف بسیار جزئی نسبت به فرایندهای بیانی و وجودی قرار گرفته‌اند. فرایندهای بیانی و وجودی با بسامدی مساوی در رتبه آخر قرار می‌گیرند.

بررسی آماری روساخت فرایندها در شعر عاشقانه سعدی در جدول زیر آمده است.

جدول ۲. فراوانی و درصد فراوانی روساخت فرایندها در نمونه اشعار تعلیمی سعدی

مجموع فرایندها	وجودی	بیانی	رفتاری	رابطه‌ای	ذهنی	مادی	نوع فرایند	
۳۹	۳	۶	۱	۱۱	۱۰	۸	فراوانی	نمونه ۱
۱۰۰	۷/۶۹	۱۵/۳۸	۲/۵۶	۲۸/۲۰	۲۵/۶۴	۲۰/۵۱	درصد فراوانی	
۳۷	۱	۳	۳	۱۰	۶	۱۴	فراوانی	نمونه ۲
۱۰۰	۲/۷	۸/۱۱	۸/۱۱	۲۷/۰۲	۱۶/۲۱	۳۷/۸۳	درصد فراوانی	
۷۶	۴	۹	۴	۲۱	۱۶	۲۲	فراوانی	مجموع
۱۰۰	۵/۲۶	۱۱/۸۵	۵/۲۶	۲۷/۶۳	۲۱/۰۵	۲۸/۹۵	درصد فراوانی	

جدول فوق نشان می‌دهد که در شعر تعلیمی سعدی، به لحاظ روساختی، فرایندهای مادی و رابطه‌ای با بسامدی تقریباً یکسان از دیگر فرایندها پیشی گرفته‌اند. فرایند بعدی، از لحاظ کاربرد، فرایند ذهنی است. فرایندهای رفتاری و وجودی با بسامدی مساوی کمترین کاربرد را در شعر تعلیمی به خود اختصاص داده‌اند.

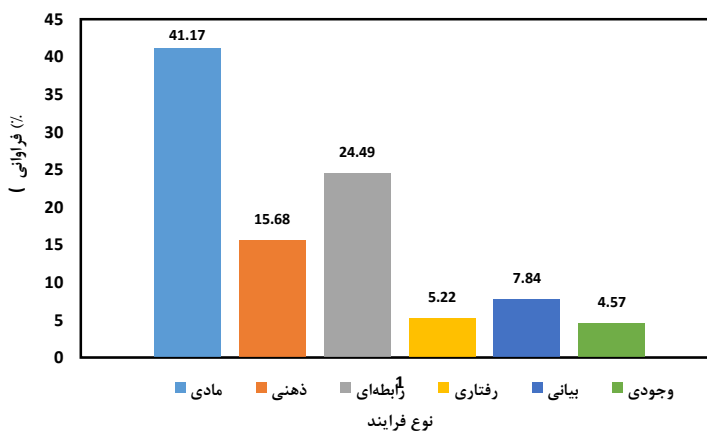

نمودار ۱. مقایسه درصد فراوانی روساخت فرایندها در اشعار تعلیمی و عاشقانه سعدی

نمودار فوق نشان می‌دهد که در روساخت، هر چند فرایند مادی پرکاربردترین فرایند در هر دو گونه تعلیمی و عاشقانه است؛ اما بسامد این فرایند در شعر عاشقانه، به طور چشمگیری از مشابه آن در شعر تعلیمی بیشتر است؛ یعنی تقریباً دو برابر بسامد همین نوع فرایند در شعر تعلیمی.

جدول ۳. تجمیع فراوانی روساخت فرایندها در اشعار سعدی

گونه	فراوانی	مادی	ذهنی	رابطه‌ای	رفتاری	بیانی	وجودی	مجموع فرایندها
عاشقانه	فراوانی	۴۱	۸	۱۸	۴	۳	۳	۷۷
	درصد فراوانی	۵۳/۲۵	۱۰/۳۹	۲۳/۳۸	۵/۲۰	۳/۸۹	۳/۸۹	۱۰۰
تعلیمی	فراوانی	۲۲	۱۶	۲۱	۴	۹	۴	۷۶
	درصد فراوانی	۲۸/۹۵	۲۱/۰۵	۲۷/۶۳	۵/۲۶	۱۱/۸۵	۵/۲۶	۱۰۰
مجموع	فراوانی	۶۳	۲۴	۳۹	۸	۱۲	۷	۱۵۳
	درصد فراوانی	۴۱/۱۷	۱۵/۶۸	۲۴/۴۹	۵/۲۲	۷/۸۴	۴/۵۷	۱۰۰

نمودار ۲. تجمیع درصد فراوانی روساخت فرایندها در اشعار سعدی

این نمودار نشان می‌دهد که در شعر سعدی از جهت روساخت به ترتیب، فرایندهای مادی، رابطه‌ای و ذهنی پربسامدترین فرایندها هستند. کم‌بسامدترین فرایند در شعر سعدی، فرایند وجودی است.

آن چه که تا کنون گفته شد مربوط است به روساخت فرایندها؛ اما به نظر می‌رسد، لازم است تا ژرف‌ساخت این فرایندها نیز مورد ارزیابی قرار گیرد.

۵-۲- تجزیه و تحلیل ژرف ساخت فرایندها در اشعار سعدی

در ادامه به تجزیه و تحلیل ژرف ساخت فرایندها در اشعار سعدی پرداخته می شود تا پس از آن بتوانیم نشان دهیم، چه مقدار از ژرف ساخت فرایندها در رو ساخت به صورت استعاری بیان شده اند. یادآوری می شود، منظور از فرایندهای متجانس یا سازگار فرایندهایی هستند که بین رو ساخت و ژرف ساخت معنایی آن ها، تفاوتی وجود ندارد؛ این در حالی است که اگر بین صورت دستوری فرایند و معنای ضمنی آن اختلاف باشد، مصداق استعاره گذرایی است.

جدول ۴. فراوانی تبدیل فرایندها (استعاره های گذرایی) در شعر عاشقانه سعدی

مجموع	استعاره های گذرایی						رو ساخت فرایندها
	به وجودی	به بیانی	به رفتاری	به رابطه ای	به ذهنی	به مادی	ژرف ساخت فرایندها
۰	۰	۰	۰	۰	۰	#	مادی
۲۳	۰	۰	۰	۱۴	#	۹	ذهنی
۳	۰	۰	۰	#	۰	۳	رابطه ای
۱۳	۲	۰	#	۱	۰	۱۰	رفتاری
۰	۰	#	۰	۰	۰	۰	بیانی
۰	#	۰	۰	۰	۰	۰	وجودی
۳۹	۲	۰	۰	۱۵	۰	۲۲	مجموع

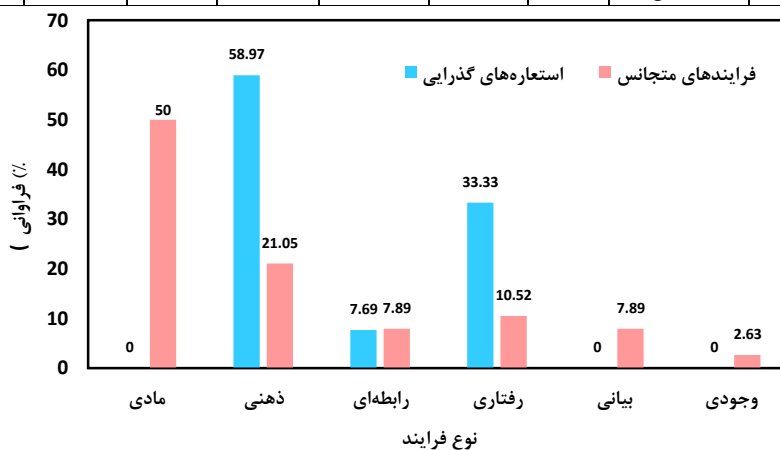
بر اساس جدول شماره ۴، پرکاربردترین تبدیل فرایند در شعر عاشقانه سعدی از نوع فرایند ذهنی به رابطه ای است و پس از آن تبدیل فرایند رفتاری به مادی و در مرحله سوم تبدیل فرایند ذهنی به مادی است. این در حالی است که تبدیل فرایند رابطه ای به مادی و تبدیل فرایند رفتاری به وجودی کمترین میزان بسامد را به خود اختصاص داده اند. از مجموع ۳۹ فرایند از نوع استعاره گذرایی، ۲۳ مورد مربوط است به فرایندهایی که دارای ژرف ساختی ذهنی بوده اند که تحت تأثیر استعاره گذرایی قرار گرفته اند و در رو ساخت به صورت فرایند استعاری رابطه ای و مادی آمده اند.

با توجه به این که ارائه تمام استعاره های گذرایی در این بخش از مقاله امکان پذیر نیست، به ذکر نمونه هایی از استعاره های گذرایی در شعر عاشقانه سعدی بسنده می شود.

ذهنی به رابطه‌ای: من خویشتن اسیر کمند نظر شدم (= من عاشق شدم)
 ذهنی به مادی: هر لحظه به سر درآیدم دود (= هر لحظه ناراحت می‌شوم)
 یا دل در طلب تو رفت و دینم (= = به تو عشق می‌ورزم)
 رفتاری به مادی: عنان طاقت از دست رفت (= صبر ندارم)
 رابطه‌ای به مادی: دستم نداد قوت رفتن به پیش یار (= برایم ممکن نشد)
 رفتاری به وجودی: و این صبر که می‌کنیم تا چند [باید باشد]؟ (= تا کی باید صبر کنیم)
 رفتاری به رابطه‌ای: صاحب‌خبر بیامد و من بی‌خبر شدم (= غش کردم)

جدول ۵. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرای در شعر عاشقانه سعدی

گونه عاشقانه								
مجموع	وجودی	بیانی	رفتاری	رابطه‌ای	ذهنی	مادی	فراوانی	
۳۸	۱	۳	۴	۳	۸	۱۹	فراوانی	فرایندهای متجانس
۱۰۰	۲/۶۳	۷/۸۹	۱۰/۵۲	۷/۸۹	۲۱/۰۵	۵۰	درصد فراوانی	
۳۹	۰	۰	۱۳	۳	۲۳	۰	فراوانی	استعاره‌های گذرای
۱۰۰	۰	۰	۳۳/۳۳	۷/۶۹	۵۸/۹۷	۰	درصد فراوانی	
۷۷	۱	۳	۱۷	۶	۳۱	۱۹	فراوانی	مجموع
۱۰۰	۱/۲۹	۳/۸۹	۲۲/۰۷	۷/۷۹	۴۰/۲۵	۲۴/۶۷	درصد فراوانی	

نمودار ۳. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرای در شعر عاشقانه سعدی

جدول ۶. نتایج آزمون کای اسکوتر - مقایسه فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در شعر عاشقانه سعدی

پی مقدار	درجه‌ی آزادی	آماره	فراوانی مورد انتظار			فراوانی مشاهده شده			فرایندها
			مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های ذهنی	مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های گذرایی	
۰/۰۰۱	۵	۳۵/۰۱۶	۱۹	۹/۴	۹/۶	۱۹	۱۹	۰	مادی
			۳۱	۱۵/۳	۱۵/۷	۳۱	۸	۲۳	ذهنی
			۶	۳	۳	۶	۳	۳	رابطه‌ای
			۱۷	۸/۴	۸/۶	۱۷	۴	۱۳	رفتاری
			۳	۱/۵	۱/۵	۳	۳	۰	بیانی
			۱	۰/۵	۰/۵	۱	۱	۰	وجودی
			۷۷	۳۸	۳۹	۷۷	۳۸	۳۹	مجموع

با توجه به اینکه نوع فرایندها و نوع متغیر استعاره‌های ذهنی و فرایندهای متجانس، یک متغیر اسمی محسوب می‌شود بایستی برای مقایسه فرایندها در دو متغیر استعاره‌های ذهنی و فرایندهای متجانس با همدیگر از آزمون آماری مقایسه‌ای اسمی استفاده کرد. از همین رو با توجه به متغیرهای اسمی، حجم بالای فراوانی و مقایسه دو گروه با همدیگر بایستی از آزمون کای اسکوتر استفاده کرد. بر اساس نتایج آزمون جدول فوق می‌توان گفت با توجه میزان پی ۰/۰۰۱ فرض صفر آزمون رد می‌شود و با توجه به رد فرض صفر با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان گفت که تفاوت استعاره‌های ذهنی و فرایندهای متجانس با همدیگر یک تفاوت معنادار است و به صورت تصادفی نمی‌باشد.

جدول ۷. فراوانی تبدیل فرایندها (استعاره‌های گذرای) در شعر تعلیمی سعدی

مجموع	استعاره‌های گذرای						روساخت فرایندها ژرف ساخت فرایندها
	به وجودی	به بیانی	به رفتاری	به رابطه‌ای	به ذهنی	به مادی	
۳	۳	۰	۰	۰	۰	#	مادی
۷	۰	۰	۰	۲	#	۵	ذهنی
۱	۰	۰	۰	#	۰	۱	رابطه‌ای
۴	۰	۰	#	۰	۰	۴	رفتاری
۰	۰	#	۰	۰	۰	۰	بیانی
۰	#	۰	۰	۰	۰	۰	وجودی
۱۵	۳	۰	۰	۲	۰	۱۰	مجموع

با مقایسه جدول شماره ۴ و ۷ مشخص می‌شود تعداد استعاره‌های دستوری گذرای در شعر تعلیمی سعدی بسیار کمتر از شعر عاشقانه سعدی است. به طور کلی تمایل تبدیل دیگر فرایندها به فرایند مادی در شعر تعلیمی سعدی، نمود برجسته‌ای دارد. کمترین کاربرد استعاره گذرای نیز مربوط است به تبدیل فرایندهای ذهنی به رابطه‌ای و پس از آن اختصاص دارد به تبدیل فرایند رابطه‌ای به مادی.

نمونه‌هایی از استعاره‌های گذرای در شعر تعلیمی سعدی:

ذهنی به مادی: رنگش بریخت (= ترسید)

ذهنی به رابطه‌ای: که گر فاش گردد شود روی زرد (= شرمنده می‌شوی)

مادی به وجودی: چه بودت که بیرون نیایی به روز؟ (= برایت چه پیش آمد)

رابطه‌ای به مادی: سرت ز آسمان بگذرد در شکوه (= والامرتبه می‌شوی)

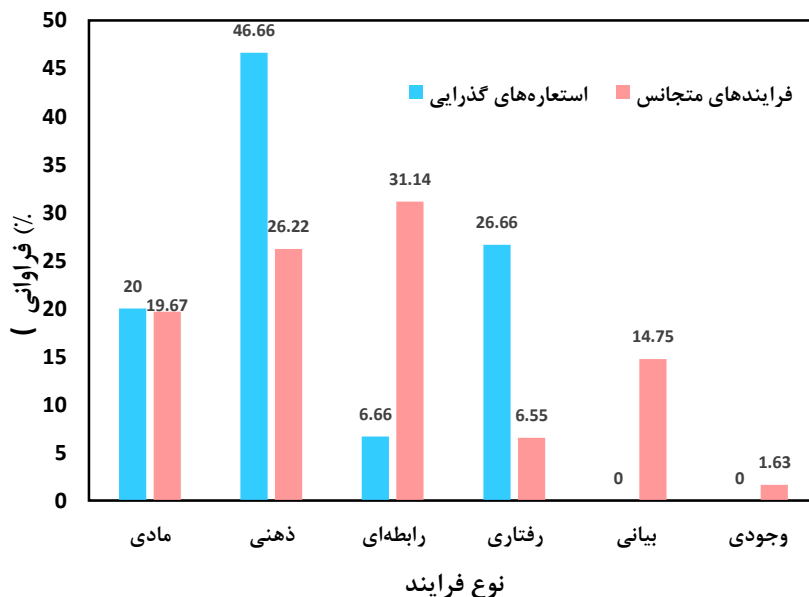
رفتاری به مادی: ازان مرد دانا دهان دوخته است (= از آن مرد دانا سکوت می‌کند)

در جدول ذیل درصد استعاره‌های گذرای در گونه شعر عاشقانه سعدی نشان داده شده است.

جدول ۸. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در شعر تعلیمی سعدی

گونه تعلیمی								
مجموع	وجودی	بیانی	رفتاری	رابطه‌ای	ذهنی	مادی	فراوانی	
۶۱	۱	۹	۴	۱۹	۱۶	۱۲	فراوانی	فرایندهای متجانس
۱۰۰	۱/۶۳	۱۴/۷۵	۶/۵۵	۳۱/۱۴	۲۶/۲۲	۱۹/۶۷	درصد فراوانی	
۱۵	۰	۰	۴	۱	۷	۳	فراوانی	استعاره‌های گذرایی
۱۰۰	۰	۰	۲۶/۶۶	۶/۶۶	۴۶/۶۶	۲۰	درصد فراوانی	
۷۶	۱	۹	۸	۲۰	۲۳	۱۵	فراوانی	مجموع
۱۰۰	۱/۳۱	۱۱/۸۴	۱۰/۵۲	۲۶/۳۱	۳۰/۲۶	۱۹/۷۶	درصد فراوانی	

نمودار ۴. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در شعر تعلیمی سعدی

جدول ۹. نتایج آزمون کای اسکوئر - مقایسه فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در شعر

تعلیمی سعدی

پی مقدار	درجه‌ی آزادی	آماره	فراوانی مورد انتظار			فراوانی مشاهده شده			فرایندها
			مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های گذرایی	مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های گذرایی	
۰/۰۴۳	۵	۱۱/۴۸۸	۱۵	۱۲	۳	۱۵	۱۲	۳	مادی
			۲۳	۱۸/۵	۴/۵	۲۳	۱۶	۷	ذهنی
			۲۰	۱۶/۱	۳/۹	۲۰	۱۹	۱	رابطه‌ای
			۸	۶/۴	۱/۶	۸	۴	۴	رفتاری
			۹	۷/۲	۱/۸	۹	۹	۰	بیانی
			۱	۰/۸	۰/۲	۱	۱	۰	وجودی
			۷۶	۶۱	۱۵	۷۶	۶۱	۱۵	مجموع

با توجه به اینکه نوع فرایندها و نوع متغیر فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی، یک متغیر اسمی محسوب می‌شود، بایستی برای مقایسه فرایندها در دو متغیر فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی با همدیگر از آزمون آماری مقایسه‌ای اسمی استفاده کرد. از همین رو با توجه به متغیرهای اسمی، حجم بالای فراوانی و مقایسه دو گروه با همدیگر بایستی از آزمون کای اسکوئر استفاده کرد. بر اساس نتایج آزمون جدول فوق می‌توان گفت با توجه میزان پی ۰/۰۴۳ فرض صفر آزمون رد می‌شود و با توجه به رد فرض صفر با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که تفاوت‌های فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی با همدیگر یک تفاوت معنادار است و به صورت تصادفی نمی‌باشد.

در جدول زیر درصد فراوانی انواع استعاره‌های گذرایی در گونه شعر عاشقانه سعدی به تفکیک نشان داده شده است.

جدول ۱۰. درصد فراوانی انواع استعاره‌های گذرایی در شعر عاشقانه سعدی

درصد نسبت به کل فرایندها	درصد نسبت به کل استعاره‌ها	استعاره دستوری گذرایی	درصد نسبت به کل فرایندها	درصد نسبت به کل استعاره‌ها	استعاره دستوری گذرایی
۱۲/۹۹	۲۵/۶۴	تبدیل فرایند رفتاری به مادی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به بیانی
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به ذهنی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به ذهنی
۱/۳	۲/۵۷	تبدیل فرایند رفتاری به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به رابطه‌ای
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به بیانی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به رفتاری
۲/۶	۵/۱۳	تبدیل فرایند رفتاری به وجودی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به وجودی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به مادی	۱۱/۶۹	۲۳/۰۷	تبدیل فرایند ذهنی به مادی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به ذهنی	۱۸/۱۸	۳۵/۹	تبدیل فرایند ذهنی به رابطه‌ای
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به رفتاری
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به بیانی	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به بیانی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به وجودی	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به وجودی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به مادی	۳/۹	۷/۶۹	تبدیل فرایند رابطه‌ای به مادی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به ذهنی	۰	۰	تبدیل فرایند رابطه‌ای به ذهنی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند رابطه‌ای به وجودی

در جدول زیر درصد فراوانی انواع استعاره‌های گذرایی در گونه شعر تعلیمی سعدی به تفکیک نشان داده شده است.

جدول ۱۱. درصد فراوانی انواع استعاره‌های گذرایی در شعر تعلیمی سعدی

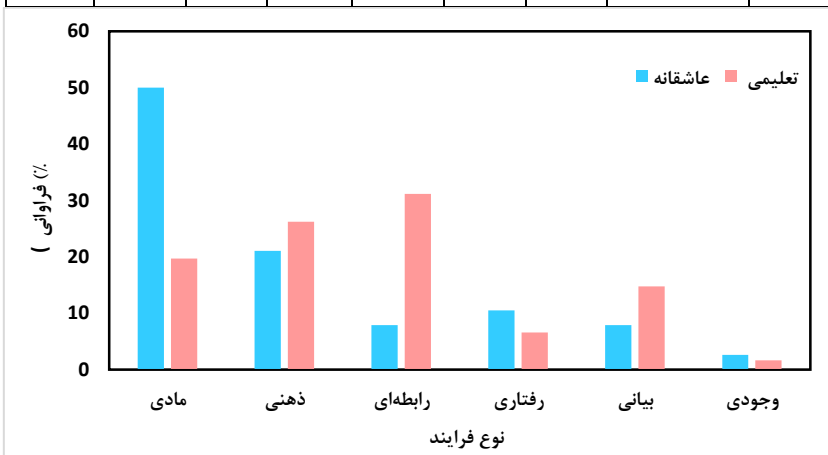
درصد نسبت به کل فرایندها	درصد نسبت به کل استعاره‌ها	استعاره دستوری گذرایی	درصد نسبت به کل فرایندها	درصد نسبت به کل استعاره‌ها	استعاره دستوری گذرایی
۵/۲۶	۲۶/۶۷	تبدیل فرایند رفتاری به مادی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به بیانی
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به ذهنی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به ذهنی
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به رابطه‌ای
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به بیانی	۰	۰	تبدیل فرایند مادی به رفتاری
۰	۰	تبدیل فرایند رفتاری به وجودی	۳/۹۵	۲۰	تبدیل فرایند مادی به وجودی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به مادی	۶/۵۸	۳۳/۳۴	تبدیل فرایند ذهنی به مادی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به ذهنی	۲/۶۳	۱۳/۳۳	تبدیل فرایند ذهنی به رابطه‌ای
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به رفتاری
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به رفتاری	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به بیانی
۰	۰	تبدیل فرایند بیانی به وجودی	۰	۰	تبدیل فرایند ذهنی به وجودی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به مادی	۱/۳۲	۶/۶۷	تبدیل فرایند رابطه‌ای به مادی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به ذهنی	۰	۰	تبدیل فرایند رابطه‌ای به ذهنی
۰	۰	تبدیل فرایند وجودی به رابطه‌ای	۰	۰	تبدیل فرایند رابطه‌ای به وجودی

جداول شماره ۱۰ و ۱۱ نشان می‌دهد که تعداد استعاره‌های دستوری گذرایی در شعر تعلیمی سعدی بسیار کمتر از شعر عاشقانه سعدی است. به طور کلی تبدیل دیگر فرایندها به مادی در شعر تعلیمی سعدی، چشمگیرتر است یعنی بخش قابل ملاحظه‌ای از کل استعاره‌های

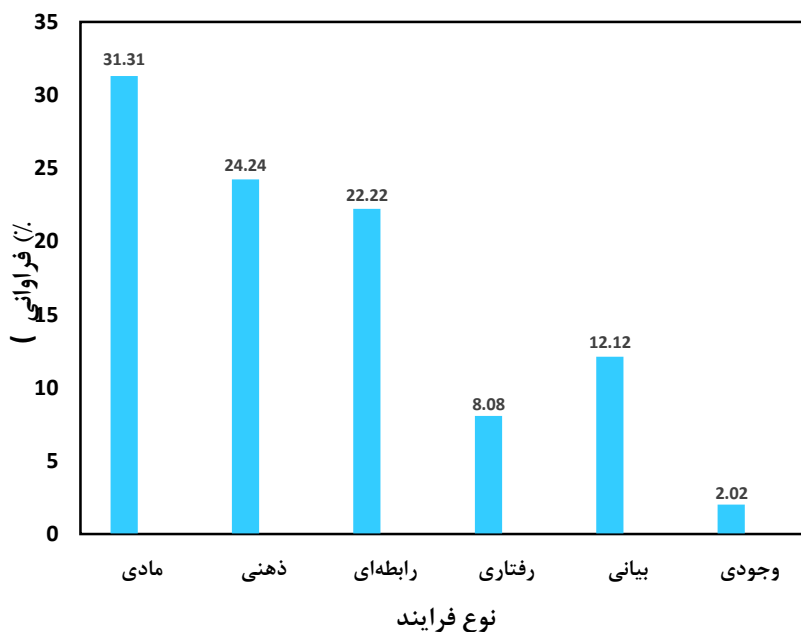
گذرایی موجود در شعر تعلیمی، حاصل تبدیل فرایندهای ذهنی (۳۳/۳۳٪)، رفتاری (۲۶/۶۷٪) و رابطه‌ای (۶/۶۷٪) به فرایند مادی است. ضمناً تبدیل فرایند مادی به وجودی ۲۰٪ از فرایندها را به خود اختصاص داده است. کمترین کاربرد استعاره گذرایی مربوط است به تبدیل فرایندهای ذهنی به رابطه‌ای (۱۳/۳۳٪) و پس از آن اختصاص دارد به تبدیل فرایند رابطه‌ای به مادی (۶/۶۷٪). ضمناً برای حصول به نتایجی جامع‌تر، ابتدا، فرایندهای متجانس را در کل نمونه شعرهای تعلیمی و عاشقانه تحلیل آماری نموده‌ایم و در گام بعد استعاره‌های گذرایی را و در مرحله آخر فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی را هم‌زمان در این نمونه‌ها، مقایسه کرده‌ایم که گزارش آن چنین است:

جدول ۱۲. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس در شعر سعدی

مجموع فرایندهای متجانس								
گونه	فراوانی	مادی	ذهنی	رابطه‌ای	رفتاری	بیانی	وجودی	مجموع
عاشقانه	فراوانی	۱۹	۸	۳	۴	۳	۱	۳۸
	درصد فراوانی	۵۰	۲۱/۰۵	۷/۸۹	۱۰/۵۲	۷/۸۹	۲/۶۳	۱۰۰
تعلیمی	فراوانی	۱۲	۱۶	۱۹	۴	۹	۱	۶۱
	درصد فراوانی	۱۹/۶۷	۲۶/۲۲	۳۱/۱۴	۶/۵۵	۱۴/۷۵	۱/۶۳	۱۰۰
مجموع	فراوانی	۳۱	۲۴	۲۲	۸	۱۲	۲	۹۹
	درصد فراوانی	۳۱/۳۱	۲۴/۲۴	۲۲/۲۲	۸/۰۸	۱۲/۱۲	۲/۰۲	۱۰۰

نمودار ۵. مقایسه درصد فراوانی فرایندهای متجانس در اشعار تعلیمی و عاشقانه سعدی

نمودار ۶. درصد فرآوانی تجميع فرایندهای متجانس در شعر سعدی

جدول ۱۳. نتایج آزمون کای اسکوتر - مقایسه فرایندهای متجانس در اشعار تعلیمی و عاشقانه سعدی

پی مقدار	درجه‌ی آزادی	آماره	فرآوانی مورد انتظار			فرآوانی مشاهده شده			فرایندها
			مجموع	عاشقانه	تعلیمی	مجموع	عاشقانه	تعلیمی	
۰/۰۱۴	۵	۱۴/۳۱۳	۳۱	۱۱/۹	۱۹/۱	۳۱	۱۹	۱۲	مادی
			۲۴	۹/۲	۱۴/۸	۲۴	۸	۱۶	ذهنی
			۲۲	۸/۴	۱۳/۶	۲۲	۳	۱۹	رابطه‌ای
			۸	۳/۱	۴/۹	۸	۴	۴	رفتاری
			۱۲	۴/۶	۷/۴	۱۲	۳	۹	بیانی
			۲	۰/۸	۱/۲	۲	۱	۱	وجودی
			۹۹	۳۸	۶۱	۹۹	۳۸	۶۱	مجموع

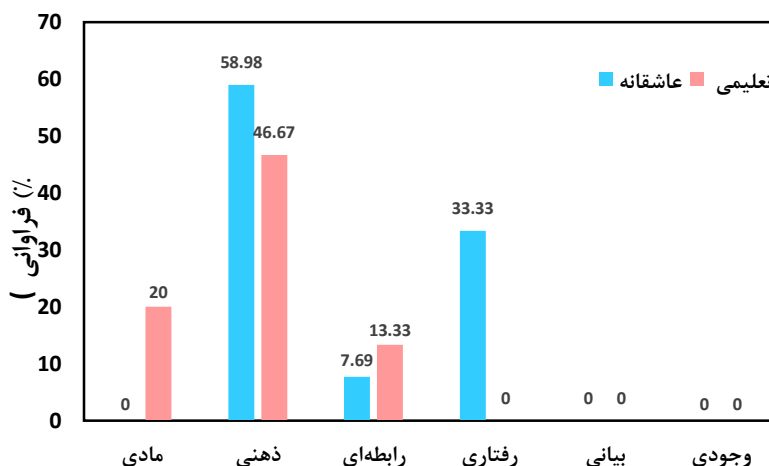
با توجه به اینکه نوع فرایندها و نوع متغیر تعلیمی و عاشقانه، یک متغیر اسمی محسوب می‌شود، بایستی برای مقایسه فرایندها در دو متغیر تعلیمی و عاشقانه با همدیگر از آزمون آماری مقایسه‌ای اسمی استفاده کرد. از همین رو با توجه به متغیرهای اسمی، حجم بالای

فراوانی و مقایسه دو گروه با همدیگر بایستی از آزمون کای اسکوتر استفاده کرد. بر اساس نتایج آزمون جدول فوق می‌توان گفت با توجه میزان پی ۰/۰۱۴ فرض صفر آزمون رد می‌شود و با توجه به رد فرض صفر با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان گفت که تفاوت فرایندهای متجانس با همدیگر یک تفاوت معنادار است و به صورت تصادفی نمی‌باشد.

در جدول زیر، تجمیع فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در اشعار سعدی گزارش شده است.

جدول ۱۴. تجمیع فراوانی استعاره‌های گذرایی در اشعار تعلیمی و عاشقانه سعدی

مجموع فرایندها	وجودی	بیانی	رفتاری	رابطه‌ای	ذهنی	مادی	فراوندهای تبدیل شده	
۳۹	۰	۰	۱۳	۳	۲۳	۰	فراوانی	عاشقانه
۱۰۰	۰	۰	۳۳/۳۳	۷/۶۹	۵۸/۹۸	۰	درصد فراوانی	
۱۵	۰	۰	۴	۱	۷	۳	فراوانی	تعلیمی
۱۰۰	۰	۰	۲۶/۶۷	۶/۶۶	۴۶/۶۷	۲۰	درصد فراوانی	
۵۴	۰	۰	۱۷	۴	۳۰	۳	فراوانی	مجموع
۱۰۰	۰	۰	۳۱/۴۸	۷/۴۱	۵۵/۵۶	۵/۵۵	درصد فراوانی	

نمودار ۷. تجمیع درصد فراوانی استعاره‌های گذرایی در اشعار تعلیمی و عاشقانه سعدی

جدول ۱۵. نتایج آزمون کای اسکوتر - مقایسه فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی در اشعار سعدی

پی مقدار	درجه‌ی آزادی	آماره	فراوانی مورد انتظار			فراوانی مشاهده شده			فرایندها
			مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های گذرایی	مجموع	فرایندهای متجانس	استعاره‌های گذرایی	
۰/۰۰۱	۵	۴۳/۹۹۸	۳۴	۲۲	۱۲	۳۴	۳۱	۳	مادی
			۵۴	۳۴/۹	۱۹/۱	۵۴	۲۴	۳۰	ذهنی
			۲۶	۱۶/۸	۹/۲	۲۶	۲۲	۴	رابطه‌ای
			۲۵	۱۶/۲	۸/۸	۲۵	۸	۱۷	رفتاری
			۱۲	۷/۸	۴/۲	۱۲	۱۲	۰	بیانی
			۲	۱/۳	۰/۷	۲	۲	۰	وجودی
			۱۵۳	۹۹	۵۴	۱۵۳	۹۹	۵۴	مجموع

با توجه به اینکه نوع فرایندها و نوع متغیر فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی، یک متغیر اسمی محسوب می‌شود، بایستی برای مقایسه فرایندها در دو متغیر فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی با همدیگر از آزمون آماری مقایسه‌ای اسمی استفاده کرد. از همین رو با توجه به متغیرهای اسمی، حجم بالای فراوانی و مقایسه دو گروه با همدیگر بایستی از آزمون کای اسکوتر استقلال استفاده کرد. بر اساس نتایج آزمون جدول فوق می‌توان گفت، با توجه میزان پی ۰/۰۰۱ فرض صفر آزمون رد می‌شود و با توجه به رد فرض صفر با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان گفت که تفاوت‌های فرایندهای متجانس و استعاره‌های گذرایی با همدیگر یک تفاوت معنادار است و به صورت تصادفی نمی‌باشد.

۵-۳- استعاره‌های گذرایی در شعر سعدی و پیوند آن‌ها با علم معانی و بیان

شمیسا (۱۳۷۹: ۱۵-۱۴) در باره دو علم معانی و بیان می‌گوید، در علم بیان، از واژگانی بحث می‌شود که در معنای خود به کار نرفته‌اند؛ در حالی که در علم معانی سخن از جملاتی است که معنای خود را ندارند. البته در علم معانی، برای هدایت شنونده به معنای ثانوی جملات، قرینه لفظی وجود ندارد. شمیسا همچنین هدایت مخاطب به معنی ثانویه را از طریق توجه به اوضاع و احوال و قرائن حالی و مقامی می‌داند؛ این همان مقوله‌ای است که هلیدی تحت عنوان بافت موقعیت از آن یاد می‌کند. تأمل در نمونه‌هایی از استعاره‌های دستوری گذرایی در شعر تعلیمی و عاشقانه سعدی، مشابهت‌هایی را با علم معانی و بیان روشن می‌سازد.

جدول ۱۶. ارتباط استعاره‌های گذرایی با علم معانی و بیان

(مقایسه نمونه‌هایی از صورت متجانس بندها با صورت استعاری آن بندها در شعر عاشقانه سعدی)

صورت متجانس بندها / نوع فرایند	دارای معنای ثانویه	دارای معنای کنایی	استعاره گذرایی در بندها / نوع فرایند
غش کردم/ رفتاری	✓		از در درآمدی و من از خود به در شدم (= رفتم) / مادی
انتظار می‌کشیدم / رفتاری	✓	✓	گفتی کز این جهان به جهان دگر شدم (=رفتم) / مادی
عاشق شدم/ ذهنی	✓		مهرم به جان رسید / مادی
والامر تبه شدم / رابطه‌ای	✓	✓	به عیوق بر شدم (= رفتم) / مادی
امکان نداشت / رابطه‌ای	✓	✓	دستم نداد قوت رفتن به پیش یار / مادی
با اشتیاق رفتم	✓	✓	چندی به پای رفتم و چندی به سر شدم/ مادی
با تمام وجود او را حس می‌کردم / ذهنی	✓		از پای تا به سر همه سمع و بصر شدم/ رابطه‌ای
چگونه می‌توانم به او نگاه نکنم/ رفتاری	✓	✓	من چشم از او چگونه توانم نگاه داشت/ مادی
با دیدن او بصیرت یافتم/ ذهنی	✓		کاول نظر به دیدن او دیده ور شدم / رابطه‌ای
من اگر آرامش داشتم/ رفتاری	✓	✓	بیزارم از وفای تو یک روز و یک زمان مجموع اگر نشستم و خرسند اگر شدم/ مادی
من عاشق شدم/ ذهنی	✓		من خویشتن اسیر کمند نظر شدم/ رابطه‌ای
چه کسی تو را افسرده کرد/ ذهنی	✓	✓	گویند روی سرخ تو سعدی که زرد کرد/ مادی
من عاشق شدم/ ذهنی	✓		اکسیر عشق بر مسم افتاد/ مادی
همه عاشقش باشند/ ذهنی	✓		من چون تو دگر ندیده‌ام خوب [که] منظور جهانیان و محبوب [باشد] / رابطه‌ای
دیگر عاشق نمی‌شود/ ذهنی	✓		دیگر [خاطر] نرود به هیچ مطلوب / مادی

صورت متجانس بندها / نوع فرایند	دارای معنای ثانویه	دارای معنای کنایی	استعاره گذرای در بندها / نوع فرایند
وقتی که دل عاشقت شد/ ذهنی	✓		خاطر که با تو پیوند گرفت/ مادی
ما بدون آموزش به تو عشق می‌ورزیم/ ذهنی	✓		ما را هوس تو کس نیاموخت/ مادی
آدمی را دیوانه کرد/ رفتاری	✓		عشق آمد (و) چشم عقل بر دوخت / مادی
بیقرارم کرد/ ذهنی	✓		شوق آمد و بیخ صبر بر کند / مادی
همه تو را دوست دارند / ذهنی	✓	✓	ای (که) چشم و چراغ دیده و حی [هستی] / رابطه‌ای
چرا آزار می‌دهی/ رفتاری	✓		خون ریختنم چه می‌کنی هی/ مادی
نحمل می‌کنیم / رفتاری	✓		این جور که می‌بریم تا کی.../ مادی
تا کی باید نحمل کنیم / رفتاری	✓		تا کی [باید باشد] / وجودی
تا کی باید نحمل کنیم / رفتاری	✓		وین صبر که می‌کنیم تا چند [باید باشد]؟ / وجودی
ناتوان شدم/ رابطه‌ای	✓		افتادم و مصلحت چنین بود/ مادی
هر لحظه ناراحت می‌شوم/ ذهنی	✓	✓	هر لحظه به سر درآیدم دود/ مادی
عاشق شدم/ ذهنی	✓	✓	دل رفت و عنان طاقت از دست/ مادی
تاب و تحمل ندارم / رفتاری	✓	✓	و عنان طاقت از دست [رفت] / مادی
تا ابد به تو عشق می‌ورزم/ ذهنی	✓		مهر تو نگار سرو قامت بر من رقم است تا قیامت (= نوشته شده است) / مادی
نصیحت دیگران را نمی‌فهمم/ ذهنی	✓		بادست به گوش من ملامت/ رابطه‌ای
بسیار ناراحتم/ ذهنی	✓		اندوه فراق کوه الوند [است]
به تو عشق می‌ورزم/ ذهنی	✓	✓	دل در طلب تو رفت و دینم / مادی

جدول ۱۷. ارتباط استعاره‌های گذرایی با علم معانی و بیان

(مقایسه نمونه‌هایی از صورت متجانس بندها با صورت استعاری آن بندها در شعر تعلیمی سده)

استعاره گذرایی در بندها / نوع فرایند	دارای معنای کنایی	دارای معنای ثانویه	صورت متجانس بندها / نوع فرایند
حالش بگردید و رنگش بریخت / مادی	✓	✓	ترسید / ذهنی
چه بودت که ببردی از جان امید/ مادی		✓	نا امید شدی/ ذهنی
بلرزیدی از باد هیبت چو بید؟ / مادی		✓	ترسید / ذهنی
ولی عزتم هست تا در دهم / وجودی		✓	عزیز هستم/ رابطه‌ای
تو، ای بی خبر، همچنان در دهی که بر خویشتن منصبی می‌نهی / مادی		✓	منصبی تصور می‌کنی / ذهنی
چه بودت که بیرون نیایی به روز/ مادی		✓	چه برایت پیش آمده است / وجودی
بیرون نیایی به روز/ مادی		✓	دیده نمی‌شوی / ذهنی
که من روز و شب جز به صحرا نیم ولی پیش خورشید پیدا نیم		✓	دیده نمی‌شوم / ذهنی
اگر پای در دامن آری چو کوه سرت ز آسمان بگذرد در شکوه بگذرد/ مادی	✓	✓	والامر تبه می‌شوی / رابطه‌ای
اگر پای در دامن آری چو کوه/ مادی	✓	✓	گوشه‌نشینی کنی / رفتاری
زبان درکش ای مرد بسیار دان / مادی که فردا قلم نیست بر بی زبان	✓	✓	سکوت کن / رفتاری
که فردا قلم نیست بر بی زبان/ وجودی		✓	بازخواست نمی‌شود / رفتاری
صدف وار گوهرشناسان راز دهان جز به لؤلؤ نکردند باز/ مادی	✓	✓	حرفی نمی‌زنند / مادی
چرا گوید آن چیز در خفیه مرد که گر فاش گردد شود روی زرد؟/ رابطه‌ای	✓	✓	شرمنده شود/ ذهنی
ازان مرد دانا دهان دوخته است/ مادی	✓	✓	سکوت می‌کند / رفتاری

بیان این مصادیق، دو نکته را روشن می‌سازد: اول این که اساساً استعاره دستوری گذرایی با استعاره واژگانی که در علم بیان ارزیابی می‌شود، متفاوت است. دوم این که از ۵۴ مورد

استعاره‌های دستوری گذرایی موجود در شعر سعدی، ۴۷ مورد از بندها، معنایی ثانویه پذیرفته‌اند و می‌دانیم معنای ثانویه جملات قابل طرح و بررسی در علم معانی است. از این ۴۷ مورد بند که دارای معنای ثانویه هستند، ۱۸ مورد مصداق کنایه‌اند که؛ الباً در علم بیان بررسی می‌شوند، اما از آن جهت که؛ الب کنایه‌ها، جملاتی با معنای ثانویه هستند، قابل طرح در حوزه علم معانی نیز هستند، همان گونه که شمیسا (۱۳۷۹: ۱۵)، نیز درباره جایگاه کنایه در علم بیان با دیده تردید می‌نگرد.

نتیجه

هلیدی، وظیفه اصلی زبان را نقش ارتباطی آن می‌داند و بر بافت موقعیت تأکید می‌کند. هر انسانی در موقعیت‌های مختلف با معانی و مفاهیم متنوعی برخورد می‌کند که هنگام رمزگذاری آن از طریق کانال زبان یا همان واژگان-دستور، دست به انتخاب می‌زند. انتخاب از بین صورت‌های متجانس یا استعاری، باعث تنوع زبانی در گفتار و نوشتار آدمی می‌شود. در این مقاله، از اشعار عاشقانه و تعلیمی سعدی، نمونه‌هایی انتخاب شده است تا استعاره‌های دستوری گذرایی از نوع تبدیل یک فرایند به فرایند دیگر در آنها بررسی شود. در ابتدا روساخت فرایندها در این دو نوع شعری بر اساس فرانشش تجربی از دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، بررسی و سپس از جهت ژرف‌ساخت نیز ارزیابی شدند.

این پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین فرایندهایی که در شعر سعدی، تحت تأثیر استعاره گذرایی قرار گرفته‌اند، فرایندهای رفتاری و ذهنی بوده‌اند که در رو ساخت به صورت فرایند استعاری مادی و رابطه‌ای آمده‌اند. در شعر عاشقانه سعدی این تبدیل فرایندهای رفتاری و ذهنی به افعال مادی و رابطه‌ای نسبت به شعر تعلیمی، به طور معناداری چشمگیرتر است. به عبارت دیگر در بین ژرف‌ساخت و روساخت فرایندها در شعر تعلیمی سعدی، تطابق بیشتری وجود دارد در حالی که در شعر عاشقانه سعدی این تطابق بسیار کمتر است. به نظر می‌رسد، شاعر برای محسوس کردن دنیای ذهنی خود از این استعاره‌های گذرایی بهره برده است. پیشتر نیز ایران زاده و مرادی (۱۳۹۴)، از تفسیر نقش‌گرایانه شعر «یادداشت‌های درد جاودانگی» اثر قیصر امین پور، نیز به این نتیجه دست یافته بودند که امین پور با ذکر نمونه‌هایی از زندگی روزمره انسان معاصر در ساختارهای مادی و محسوس، سعی دارد، آلام و اندیشه‌های ذهنی خود را به مخاطبین القا کند.

در باب استعاره دستوری و ارتباط آن با علم بلاغت، درمی‌یابیم که بسیاری از استعاره‌های دستوری گذرایی در شعر سعدی، یا مصداق کنایه‌اند و یا دارای معنای ثانویه هستند که در علم بلاغت ارزیابی می‌شوند؛ بنابر این استعاره دستوری با بخش‌هایی از علم معانی و بیان و به

خصوص بخش معانی که مورد بی‌مهری بلاغیون قرار گرفته است، پیوندی اساسی دارد. همچنین باید خاطر نشان کرد، استعاره دستوری گذرای اساساً با آن چه که در باب استعاره واژگانی که در علم بلاغت و به‌طور خاص در علم بیان ارزیابی می‌شود، متفاوت است. این پژوهش و پژوهش‌هایی که در باب استعاره دستوری گذرای صورت گرفته، می‌تواند به بازتعریف بعضی از مباحث پیشین در علم معانی و بیان بینجامد.

منابع و مأخذ

کتاب‌ها

- ۱- خرمشاهی، بهاء‌الدین. کلیات سعدی، بر اساس تصحیح و طبع محمدعلی فروغی. تهران: انتشارات دوستان. چاپ چهارم، ۱۳۸۳.
- ۲- داد، سیما. فرهنگ اصطلاحات ادبی، واژه نامه مفاهیم و اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی. تهران: انتشارات مروارید، چاپ پنجم، ۱۳۹۰.
- ۳- دبیرمقدم، محمد. زبان شناسی نظری، پیدایش و تکوین دستور زایشی. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۶.
- ۴- شمیسا، سیروس. بیان. تهران: انتشارات فردوس، چاپ هشتم، ۱۳۷۹.
- ۵- _____ معانی. تهران: نشر میترا، چاپ ششم، ۱۳۷۹.
- ۶- مهاجر مهران نبوی محمد. به سوی زبان‌شناسی شعر. تهران: انتشارات آگه، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
- ۷- یوسفی، غلامحسین. بوستان سعدی (سعدی نامه) با تصحیح و توضیح. تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ هفتم، ۱۳۸۱.

مقالات

- ۱- ایران‌زاده، نعمت‌الله؛ مرادی، کبری. «یادداشت‌های درد جاودانگی قیصر امین‌پور بر اساس نظریه نقش‌گرایی هیلیدی»، متن‌پژوهی ادبی، سال ۹، شماره ۶۵، ۱۳۹۴، صص ۷-۲۲.
- ۲- چاوشی، مهسا. «کارکرد استعاره دستوری در زبان علم». رساله کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۰.
- ۳- رضاپور، ابراهیم و عربانی دانا، علی. «استعاره دستوری به مثابه تنوع نحوی از منظر دستور نقش‌گرایی نظام مند». پژوهش‌های زبان‌شناسی: سال هشتم، شماره ۲ (پیاپی ۱۵)، ۱۳۹۵، صص ۸۳-۱۰۲.
- ۴- _____ «تحلیل انتقادی استعاره دستوری در گفتمان سیاسی روزنامه‌های داخلی»، پژوهش‌های زبان‌شناسی: سال هفتم، شماره ۱ (پیاپی ۱۲)، ۱۳۹۴، صص ۶۴-۴۹.
- ۵- رضویان، حسین و احسانی، وجیهه. «کاربرد استعاره دستوری گذرایی در مقایسه سبک دو رمان (تطبیقی سبک مدیر مدرسه و اسرار گنج دره جنی)»، نقد ادبی: سال هفتم بهار ۱۳۹۴ شماره ۲۹، ۱۳۹۴، صص ۱۶۵-۱۴۳.

۶- صحرائی، رضامراد؛ یگانه، شهناز. «بررسی مقایسه‌ای استعاره دستوری در مقاله‌های علمی رشته‌های

مختلف زبان فارسی در سه دهه اخیر»، مطالعات واژه‌گزینی (ویژه نامه نامه فرهنگستان): شماره ۲ و ۳، ۱۳۹۸،

صص ۱۳۶ - ۱۱۳.

- Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, London.
- Halliday, M. A. K., Matthiessen, C., & Halliday, M. (2014). *An introduction to functional grammar*. Routledge.
- Thompson, G. (2014). *Introducing functional grammar*. Routledge.
- Behnam, B., & Kazemian, B. (2013). A comparative study of ideational grammatical metaphor in scientific and political texts. *The Journal of Applied Linguistics and Applied*

A Comparison of The Grammatical Metaphor of Transitivity in Saadi's Didactic and Romantic Poetry

Farkhonde Zade Hafttananian¹, Shahrokh Hekmat Ph.D.², Mohsen Izadyar Ph.D.³

Abstract

As a subcategory of grammatical metaphors, metaphors of transitivity are discussed in Halliday's Systemic Functional Grammar. This article attempts to compare metaphors of transitivity in two of Saadi's literary genres – didactic and romantic. Findings of the study, conducted in a descriptive-analytical method, are as follows: 1) Surprisingly, the surface structure of clauses from Saadi's romantic poetry indicates a higher frequency of material processes over others, followed by relational processes by far. In didactic poetry, at surface structure level, material and relational processes exceeded others, both having been used almost in the same frequency. Next frequently used process type is mental. However, the analysis of clauses suggests that a considerable number of clauses from Saadi's poetry are, substantially, mental or behavioral at deep structure level. This depicts human's internal emotions thoroughly, but, when carried into surface structure level, these processes are transformed into material and relational processes under metaphor of transitivity. It seems that, for romantic poems, the poet has been trying to further visualize and perceptualize the internal emotions of characters or lovers in his stories significantly. The transformation of mental and behavioral processes into material and relational ones is significantly more frequent in Saadi's romantic poetry compared to his didactic poetry. 2) Considering the fact that a segment of metaphors of transitivity in Saadi's poetry are either indicative of metonymy or contain secondary connotations construed in rhetoric, it seems so that the metaphor of transitivity can help literary researchers rethink a number of concepts related to semantics and eloquence.

Key words: Grammatical Metaphor of Transitivity, Halliday's Systemic Functional Grammar, Saadi's didactic and romantic poetry

---

1. PhD student in Persian Language and Literatur, Islamic Azad University, Arak Branch, Arak Iran.
farkhonde.hafttananian@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran

3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran